

УДК 364.4-053.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-1(324)-1-132-137

Федотова Тетяна Володимирівна,
асистент кафедри психології ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.
nfyzatljnjd1976@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2395-6019>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДИТИНИ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї

Останнім часом число дітей, батьки яких втратили батьківські права, неухильно зростає. Сьогодні дитячі будинки та інтернати переповнені. У той же час ставиться під сумнів доцільність утримання дітей в подібних установах. Наукові дослідження і життєва практика свідчать про вкрай низькі альтернативні здібності дітей, вихованих в дитячих будинках та інтернатах. Очевидна необхідність впровадження альтернативних форм утримання та виховання дітей, які залишилися без піклування батьків. Динамічний розвиток прийомних сімей у нашій державі – складний поступовий процес, що потребує відповідного науково-методичного забезпечення.

Діти-сироти представляють певну специфічну групу, яка не здатна без допомоги і підтримки держави, соціальних інститутів, важливим з яких є прийомна сім'я, адаптуватися в сучасному суспільстві і тому потребує захисту.

Аналіз останніх публікацій і досліджень показує, що істотне значення для з'ясування сутності психологічної готовності до реалізації окресленої форми опіки мають праці М. Дяченко, Л. Кандибовича, В. Моляко. Вагомий внесок у розвиток цієї проблеми своїми дослідженнями зробила український науковець Г. Бевз, розробки якої допомагають фахівцям соціальної сфери, а також прийомним батькам у формуванні сприятливого емоційно-психологічного клімату для розвитку дитини у прийомних сім'ях. Основні психолого-педагогічні рекомендації щодо виховання дітей в умовах прийомної сім'ї містяться й у роботах А. Капської, Н. Комарова, Л. Волинець. Але, незважаючи на достатню кількість наукових праць у цій царині, необхідним є подальше вдосконалення технології створення прийомних сімей: від процесу пошуку потенційних прийомних батьків до прийняття рішення про передачу дитини на виховання.

Мета – забезпечення психолого-педагогічного супроводу прийомних сімей, створення умов для успішної соціалізації та розвитку вихованців.

Основні завдання: надання індивідуально-орієнтованої психологічної, соціальної допомоги прийомним сім'ям у вирішенні найбільш складних завдань розвитку, навчання, соціалізації вихованців: труднощі періодів адаптації в новій сім'ї, вікові кризи розвитку,

навчальні труднощі, проблеми з вибором освітнього маршруту, проблеми взаємовідносин з однолітками, вчителями, батьками, допомога у вирішенні конфліктних ситуацій; розвиток психолого-педагогічної компетентності (педагогічної культури) заміщають батьків.

Методологічною базою даного дослідження став мультимодальний підхід Д. Оудехоорна, згідно з яким чинники, які визначають успішність інтеграції дитини-сироти в сім'ю, можуть бути вивчені на трьох основних рівнях: 1) взаємини сім'ї з соціальним оточенням; 2) сама сім'я як система, в свою чергу включає чотири аспекти вивчення: а) структуру сім'ї, б) мікродинаміки, або функціонування сім'ї, в) макродинаміку, або історію сім'ї, г) ідеологію сім'ї, або сімейні норми і цінності; 3) індивідуальні характеристики членів сім'ї.

На процес адаптації замісної сім'ї та прийомної дитини впливає байдуже, а нерідко і негативне ставлення суспільства до дітей-сиріт. Це ставлення переноситься і на сім'ї, які беруть на виховання дітей із сирітських установ, що ускладнює залучення сімей для організації замісної сімейної турботи, знижує можливості і темпи деінституалізації. Важливою проблемою є і професійна допомога родині на складних етапах привчання дитини до нормального сімейного життя. Тому найбільш прийнятним варіантом виходу з даного кола проблем є створення єдиного соціально-освітнього комплексу – системи міжвідомчого безперервного психологічного супроводу замісної сім'ї (Пеша, 2004, с. 106–118).

Процес взаємної адаптації замісної сім'ї та прийомної дитини ускладнюється входженням дитини-сироти в сім'ю незалежно від форми сімейного влаштування і породжує безліч проблем. Вони обумовлені, з одного боку, станом самої сімейної системи, її ресурсів і готовності до прийому дітей.

Психолого-педагогічний супровід прийомних сімей – це система психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання сімейного неблагополуччя, подолання труднощів виховання в прийомній сім'ї і забезпечення таких психолого-педагогічних та соціально-психологічних умов життєдіяльності прийомних батьків і дитини, які сприяють повноцінному розвитку і соціалізації особистості прийомної дитини і підвищенню психолого-педагогічної компетентності прийомних батьків.

Прийомним батькам необхідна допомога фахівців для більш глибокого усвідомлення і осмислення змін, що відбуваються в їхньому життєвому просторі, і тих, які будуть відбуватися в їхній родині в процесі зростання або дорослішання дитини.

Тривале спостереження за прийомними сім'ями, аналіз записів їх консультування, анкетування дало можливість виділити основні проблеми: 1) незнання особливостей розвитку дітей, що мають негативних досвід в біологічній сім'ї і надалі, які виховуються в державній установі (характерологічних особливостей, причин порушення поведінки); 2) неготовність дорослих до труднощів і змін в сім'ї, які виникають з появою нового члена; 3) нерозуміння завдань і цілей корекційної роботи, яка є основною в справі виховання депривованих дітей в умовах замісної сім'ї (Посібник для прийомних батьків та батьків – вихователів, 2006, с. 82).

Однією з умов інтеграції дитини в нову сім'ю є формування реалістичних очікувань, вимог членів базисної сім'ї та прийомної дитини один до одного. Кожна зі сторін, як правило, наповнена фантазіями про «ідеальних батьків» і «ідеальну дитину». Розчарування нерідко створює ґрунт для повного несприйняття та формування страхів взаємного руйнування. Створюється небезпека застрявання дитини в ролі ідентифікованого клієнта і закріплення функцій інвалідуючого оточення за сім'єю. Мішенями психологічного супроводу в даному випадку стають взаємні очікування і страхи. Прийомні батьки навчаються вмінню спостерігати за поведінкою дитини, думати про неї як про реальну людину з її потребами та можливостями.

Становлення «взаємної ідентифікації» в прийомній сім'ї можна розглядати в якості найважливішої психологічної умови для позитивних змін в психічному розвитку дітей і компенсації у них порушень соціалізації.

Формування ідентифікації в прийомній сім'ї – складний процес, який надає прямий вплив на інтеграцію дитини в нову систему. Нерідко ресурси прийомної дитини для встановлення нової «тотожності» виснажені. Вона приходить в прийомну сім'ю після «розлому» первинної, а часто і декількох уподобань, що, як правило, супроводжується порушеннями ідентифікації та самоідентичності. Для сім'ї, навіть якщо вона приймає дитину в рамках спорідненої опіки, становлення ідентифікації вимагає значних змін і зусиль, до яких вона часто не готова. У разі якщо ідентифікація не формується, відбувається психологічне відторгнення, яке нерідко виявляється в порушеннях поведінки дитини і відмову сім'ї від замісної турботи.

Становлення «взаємної ідентифікації» в прийомній сім'ї можна розглядати в якості найважливішого психологічного умови для позитивних змін в психічному розвитку дітей і компенсації у них порушень соціалізації.

Відсутність ідентифікації з прийомною дитиною провокує у прийомних батьків розчарування в прийомі і відмова від дитини.

«Тригери материнської прихильності» істотно відрізняються в біологічних і прийомних діадах мати – дитина. У прийомних сім'ях вони ускладнюють становлення ідентифікації з дитиною.

Провідним компонентом ідентифікації сім'ї з прийомною дитиною є «ідентифікація за манерою поведінки, звичок».

Даний компонент взаємопов'язаний з основними змінами, які відбуваються в дитині і базовій сім'ї в процесі прийому, і має часовий континуум становлення. Це робить його найбільшим ресурсом при організації психологічного супроводу. В рамках психологічного супроводу сім'ї за допомогою спеціальних вправ, рольових ігор, спрямованих на відображення і доступну рефлексію почуттів, станів, поведінки один одного, створюються умови для зближення емоційних реакцій і вибудовування «ідентифікаційного поля» в сім'ї (Ослон, 2002, с. 8).

Становлення ідентифікації «по реакції на ту чи іншу подію» залежить, в основному, від соціально-демографічних характеристик прийомної дитини і її травматичного досвіду, а також пов'язане з

позитивними змінами в її самооцінці.

На відміну від інших компонентів ідентифікація має сензитивний вік формування – молодший шкільний вік.

Компоненти ідентифікації сім'ї з прийомною дитиною «по манері поведінки, звичок», «по реакціях на ту чи іншу подію» взаємопов'язані з формуванням ідентифікації з сім'єю у прийомної дитини, що, в свою чергу, сприяє створенню ситуації «взаємної ідентифікації».

Компонент ідентифікації «за зовнішнім виглядом» взаємопов'язаний з глибинними аспектами функціонування сімейної системи, при цьому не робить і не відчуває впливу будь-яких інших характеристик сім'ї та дитини.

Дітей з прийомних сімей відрізняє підвищена емоційність і реактивність, невпевненість в собі, що поєднується з невротичною тривожністю. Такі ж психологічні особливості дітей, які виховувалися раніше поза сім'єю або в несприятливих сімейних умовах відзначають, наприклад, Р. Зачепицький, Є. Яковлева, М. Калініна, М. Проселкова (Зачепиский, 1960, с. 123).

Обстеження прийомних дітей показало, що проблема, яка полягає в нездатності названої матері знайти оптимальний баланс між власним контролем і відповідальністю дитини, породжує найбільші труднощі у функціонуванні прийомної сім'ї. Виявлене ігнорування інтересів дитини в поєднанні з емоційною дистанцією між батьками і дітьми призводить до зростання его-захисних реакцій, відбивається на формуванні тривожно-невпевненого поведінки в сім'ї з тенденцією до делінквентності.

Тривожність, викликана сімейною ситуацією, виявляється у 54% дітей, а конфліктність в сім'ї після психокорекції відзначається в 23% випадків. Почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації після надання психологічної допомоги відзначається у 31% дітей, в той час як до корекції цей відсоток становив 77%.

Після надання психологічної допомоги відзначається поліпшення ситуації в прийомних сім'ях, зниження конфліктності, роз'єднаності членів сім'ї, відкидання дитини. Про зниження почуття неповноцінності у прийомних дітей свідчить включення себе в сімейну ситуацію, підвищення емоційної близькості, зменшення віддаленості членів сім'ї один від одного. Відзначається значне зниження у прийомних дітей тривожності з приводу ідентифікації себе з сім'єю.

Прийомні діти відзначають поліпшення взаємин з батьками, зниження високого рівня контролю з їх боку, підвищення емоційної близькості між ними та їхніми батьками. Ставлення батьків до дітей стало більш приймаючим, вони частіше надають можливість дітям самим приймати рішення, бути самостійними. Діти ж відзначають, що стали більше довіряти своїм батькам, частіше ділитися з ними своїми переживаннями.

В результаті психологічного супроводу прийомної сім'ї вони повинні засвоїти якомога більше відповідних типів взаємодії. Взаємодія має будуватися на основі принципу рівних цінностей і взаємної поваги. Основне завдання сімейного виховання – допомогти дитині стати компетентною

людиною, який використовує конструктивні засоби для формування почуття власної гідності і досягнення певного суспільного становища.

Психологічний супровід прийомних сімей направлений на забезпечення ефективної взаємодії дітей і прийомних батьків. Тому його доцільно вести за двома напрямками: «дорослий» і «дитина». Психологічний супровід включає такі напрямки роботи, як: допомога дитині в подоланні наявних емоційних і поведінкових труднощів; допомога дитині в подоланні негативних наслідків минулого досвіду дитини (пережитого насильства і зневаги, досвіду перебування в інтернатному закладі); допомога дитині в подоланні особистісно-соціальних труднощів (наприклад, невміння вибудовувати відносини з однолітками, відсутність друзів); консультування батьків з приводу емоційних, поведінкових і інших психологічних труднощів дитини; консультування батьків з питань розвитку та виховання дитини, включаючи надання інформації про основні етапи розвитку та психологічних потребах дітей; допомога батькам у вирішенні особистих психологічних труднощів і усвідомленні свого досвіду, який робить негативний вплив на виховання прийомної дитини; сприяння розумінню батьками потреб дитини; розвиток батьківських навичок ефективної взаємодії з дитиною; психологічна підтримка заміщають батьків; допомогу у вирішенні сімейних конфліктів і ін.

Список використаної літератури

1. Пеша І. В. Модель соціального експерименту із запровадження інституту прийомної сім'ї в Україні. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 106-118. **2. Посібник** для прийомних батьків та батьків-вихователів / Н.М.Комарова та ін. Київ: Держсоцслужба, 2006. 104 с. **3. Ослон В. Н.** Замещающая профессиональная семья как условие компенсации депривационных нарушений у детей-сирот: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва: МГУ. 2002. **4. Зачепицкий Р. А., Яковлева Е. К.** Роль неправильного воспитания в происхождении неврозов. Ленинград: ЛГУ 1960, 185 с.

References

1. Piesha, I. V. (2004). Model sotsialnoho eksperymentu iz zaprovadzhennia instytutu pryiomnoi simi v Ukraini. [Model of a social experiment on the introduction of a foster family institution in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*. 1 (3). 106–118. [in Ukrainian]. **2. Posibnyk** dlia pryiomnykh batkiv ta batkiv-vykhovateliv (2006). [A guide for foster parents and parenting parents] / N.M.Komarova ta in. Kyiv: Derzhsoctsluzhba. [in Ukrainian]. **3. Oslon, V. N.** (2002). Zameshchaiushchaia professyonalnaia semia kak uslovyie kompensatsyy depriyvatsyonnykh narushenyi u detei-syrot [Replacing professional family as a condition for the compensation of deprivation disorders in orphans]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. Moskva: MNU. [in Russian]. **4. Zachepyt'skyi, R. A., Yakovleva, E. K.** (1960). Rol nepravyl'nogo vospytanyia v proyskhozhdennyi nevrozov [The role of improper education in the origin of neurosis]. Lenynhrad: LNU. [in Russian].

Федотова Т. В. Психологічний супровід дитини в прийомній сім'ї

У статті розкрито сутність, основні завдання та особливості психологічного супроводу прийомних сімей, як психолого-педагогічної проблеми. Розглянуто основні форми роботи щодо реалізації плану психологічного супроводу прийомних дітей. Досліджується процес адаптації дитини-сироти до життя в прийомній сім'ї, вивчення механізмів адаптації дитини, етапів і специфіки цього процесу. Стаття спрямована на пошук шляхів більш ефективної адаптації дитини-сироти до прийомної сім'ї, спираючись на досягнення професійної сфери.

Ключові слова: прийомна сім'я, психологічний супровід, ідентичність, інтеграція.

Федотова Т. В. Психологическое сопровождение ребенка в приемной семье

В статье раскрыта сущность, основные задания и особенности психологического сопровождения приемных семей, как психолого-педагогической проблемы. Рассмотрены основные формы работы относительно реализации плана психологического сопровождения приемных детей. Исследуется процесс адаптации ребенка-сироты к жизни в приемной семье, изучение механизмов адаптации ребенка, этапов и специфики этого процесса. Статья направлена на поиск путей более эффективной адаптации ребенка-сироты к приемной семье, опираясь на достижения профессиональной сферы.

Ключевые слова: приемная семья, психологическое сопровождение, идентичность, интеграция.

Fedotova T. Psychological Support of a Child in a Foster Family

The article reveals the essence, main tasks and features of psychological support of foster families, as a psychological and pedagogical problem. The main forms of work regarding the implementation of the plan for the psychological support of foster children are considered. The process of adaptation of an orphan child to life in a foster family, the study of the adaptation mechanisms of the child, the stages and specifics of this process are investigated. The article is aimed at finding ways to more effectively adapt an orphan child to a foster family, based on the achievements of the professional sphere.

Key words: adoptive family, psychological support, identity, integration.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2019 р.

Прийнято до друку 29.03.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.